

Kes me siin oleme? Narva 1990. aasta venekeelses ajakirjanduses

Elena Pavlova

Tartu Ülikooli teadur

elena.pavlova@ut.ee

Teesid: Käesolevas artiklis vaadeldakse uute identiftseerimisliinide rajamise loogikat Narvas 1990. aastal. Ajalehtede Molodjož Estonii ja Sovetskaja Estonija põhjal käsitlen Eesti Nõukogude Liidust lahkumise ja iseseisvuse taastamise arutelude mitmemõõtmelisust ja avatust Narvas. Narva vabamajandustsooni loomise projekti ja majanduspiiri seaduse teemaliste debattide analüüsist ilmneb elanikkonna soov kujundada vaba demokraatliku Eesti raames linna- ja regionaalne identiteet. Artikkel on kirjutatud Ted Hopfi ja Bentley Allani välja töötatud identiteediuringu metoodika põhjal, mida on tutvustatud monograafias “Making Identity Count: Building a National Identity Database” (2016).

Märksõnad: Eesti, identiteet, meedia, Narva, NSV Liidu lagunemine

Narva-teemalised vestlused on tänapäeval peaaegu alati keerulised teoreetilised liinid ja konstruktsioonid. Antropoloog Francisco Martínez pakkus välja isegi kontseptsiooni “Narva kui meetod” (Martínez 2020). Nii Narva geograafiline asukoht kui ka linna ajalugu pakuvad erinevates teadusharudes märkimisväärset mõtlemisainet (Kaiser & Nikiforova 2008; Pikner 2019). Vähem olulised pole ka Narvas ja Narva kohta tehtud uuringud Eesti venekeelse vähemuse identiteedi osas (Erbsen 2020; Fein 2005). Narva elanikud ise on aga üha vähem nõus intervjuusid andma, sest elu piirilinnas on endiselt raske ning muutub Venemaa ja Ukraina sõja tingimustes veelgi raskemaks (Trimbach & O’Lear 2015).

Eesti iseseisvuse taastamisest on möödunud juba 30 aastat, kuid küsimus Narva elanike identiteedist ja nende kuvandist Eesti ühiskonnas ei kaota aktiivsust poliitilises poleemikas (Ert & Libe 2024) ega meedias (Vanamölder 2024; Ehamaa 2023; Kesküla 2021). Siiski on üks minu arvates äärmiselt oluline probleem. Enamik Eesti venekeelse elanikkonna identiteeti uurivaid publikatsioone on kirjutatud ja avaldatud inglise või vene keeles (nagu Valeria Jakobsoni suurepärase ülevaateartikkel 2002a). See võimaldab rääkida Eesti teadlaste tõsisest panusest kaasaegsesse teadusesse, kuid samas piirab see Eesti elanike võimalust tutvuda oluliste sotsiaalsete teemade, näiteks riigi suurima vähemuse probleemide ja strateegiate teadusliku ümbermõtestamisega. Eesti keeles on

antud teemal ilmunud kriitiliselt vähe kirjutisi (Grigorjan & Rosenfeld 2004; Lavrentjev 2018; Pavlova 2023). Peamiselt on ilmunud sotsioloogiliste andmete lühianalüüse (Saks & Seppel *et al.* 2023). Just sellepärast otsustasin anda sellesse arutellusse oma panuse, pakkudes tagasivaadet 1990. aasta sündmustele, mil samamoodi peeti Narva elanike arutelusid riigi venekeelse elanikkonna suhtumise indikaatoriks Eesti NSV Liidust lahkumise ja taasisesiseisvumise loogika osas. Ma ei võta ülesandeks tuua otseseid paralleele tänapäevaga, seda enam, et ma ei tahaks anda hinnangut tollase eesti- ja venekeelse eliidi poliitikale. Käesoleva artikli eesmärk on tutvustada Narva elanike ja juhtkonna arutlusloogikat 1990. aastal, mil mõistet *eestivenelased* veel ei eksisteerinud, kuid samastumisdiskursuse põhiliinid olid juba kujunemas. Toonased sündmused ja nende tõlgendus kohalike elanike, nii eestlaste kui ka venelaste seas, on sageli oluline element tänapäevastes aruteludes venelaste kohast Eestis, mistõttu on nende sündmuste uurimine aktuaalne ka tänapäeval.

Nii eesti kui ka välismaa teadlased on avaldanud sel teemal kvaliteetseid uurimusi, pöördudes kultuuriuuringute (Cole 2024) ja postkoloniaalse lähene-mise poole (Kaljund 2018). Leidub häid võrdlevaid uurimusi (Jašina-Schäfer 2020). On artikleid Eesti venekeelse elanikkonna identiteedist läbi vanuse-rühmade analüüsi prisma (Vihalemm & Masso 2002), klasside ebavõrdsusest (Saarts & Saar 2022). Leidub meediakasutuse analüüsi (Vihalemm & Juzefovičs 2022). Kuid minu uurimistöös on kõige olulisemad tööd, mis käsitlevad ka identiteediküsimust Eesti venekeelses ajakirjanduses ilmunu põhjal. Valeria Jakobson ja Triin Vihalemm on uurinud ajaloolisi narratiive venekeelses aja-kirjanduses ja nendivad nii nõukogude kui ka Venemaa keiserliku mineviku tähtsust lugejale (Jakobson 2002b; Vihalemm & Jakobson 2011). Eriti huvitav on minu uurimuse seisukohalt Jakobsoni (2002a) kirjutis, kus autor visandab üldjoontes Eesti venekeelse elanikkonna identiteedi kujunemise võtmesuundi alates 1947. aastast.

Analüüsides 1990. aasta Eesti venekeelset ajakirjandust, eelkõige ajalehti Sovetskaja Estonija ja Molodjož Estonii, jätkan käesolevas artiklis teatud määral Jakobsoni tööd. Oma uurimuses, mis sisaldab ülevaadet Narva vabama-jandustsooni ja majanduspiiriseaduse debatist, toon välja järgmised punktid. Esiteks demonstreerin, et Venemaa aktiivne roll Eesti venekeelsete elanike suhtes oli sel perioodil ilmselgelt liialdatud ning narvalaste toonane valik oli pigem föderatiivsena NSV Liitu kuuluva Eesti ja iseseisva Eesti vahel, aga mitte Venemaa ja Eesti vahel. Samuti näitan, et tolle perioodi identifitseerimisdis-kursuse võtmeprobleemiks ei olnud mitte vene kultuur ja keel, vaid venelus kui sotsiaalse ja majandusliku staatuse marker. See ei olnud valik Venemaa ja vene kultuuri või Eesti ja eesti kultuuri vahel, vaid püüd kinnistada oma subjektsust Eesti majandus- ja poliitikaelus. Kusjuures oluline argument oli

siin just identifitseerimisdiskursus, mis ühelt poolt ületas uute riikide tegelikud piirid, ning teisalt rõhutas konventsionaalset piiri perifeeria ja keskuse kui *teise* vahel (keskus tähendas siin nii Moskvat kui Tallinna). Teine oluline element tollases identifitseerimisdiskursuses oli selle mitmemõõtmelisus ja avatus. Venekeelne elanikkond püüdis mitte üksnes aktiivselt aidata kaasa poliitilistele muutustele, vaid ka osaleda diskussioonis selle üle, milline on uus Eesti ja milline ta peaks olema. Uue identiteedi – eestivenelased – kujunemine oli alles algstaadiumis, nõukogude identiteet oli tasapisi hääbumas, mis tähendab, et kesksed olid arutelud Eesti ühise tuleviku üle.

Käesolev artikkel on kirjutatud projekti “Rahvuslik identiteet ja Eesti-Venemaa suhted: pikiuuring eliitide ja masside diskursuste kohta” raames. See projekt põhineb Ted Hopfi ja Bentley Allani välja töötatud ja monograafias “Making Identity Count: Building a National Identity Database” (2016) esitatud identiteediuringu metoodikal. Hopfi ja Allani metoodika äratas akadeemilise üldsuse tõsist huvi ning selle põhjal viidi läbi identiteediuringuid erinevates riikides (<https://makingidentitycount.wordpress.com/>). See puudutas aga peamiselt suurriike.

Tartu Ülikooli projekt arendab selle metoodika uusi tahke, pöördudes nii väikeriigi Eesti kogemuse poole kui ka siin riigis elava rahvusvähemuse, venekeelse kogukonna diskursuse poole. Metoodika olemus seisneb identiteedidiskursuse peamiste suundumuste tuvastamises, käsitledes mitte ainult ametlikku ideoloogiat, vaid ka massikultuuri pikema aja jooksul. Selle ülesande täitmiseks määratakse aasta populaarseimad teabeallikad. Need on kaks populaarseimat mängufilmi, kaks ajalooõpikut, kaks ametlikku kõnet, kaks suurima tiraažiga ajalehte ning eraldi analüüsitakse ka nendele ajalehtedele saadetud kirju. Peamine kodeerimiskategooria on identiteet. Tekstide kodeerimine läbi selle kategooria prisma on keeruline. Igapäevakõnes kasutatakse identiteedi mõistet harva ja seetõttu tekib tunne, et oma identiteedist ei räägita. Sellegipoolest on identiteet teaduslikust vaatenurgast äärmiselt oluline, sest just iseenda määramise kaudu ehitatakse üles iga indiviidi või rühma käitumine. Mingil juhul ei piirdu identiteedidiskursus ainult rahvustunnustega, sugugi vähem olulised komponendid pole identifitseerimisdiskursuses klassi- ja sotsiaalmajanduslik ebavõrdsus, sugu või religioossed hoiakud.

Projekti eesmärk on välja selgitada need omadused, mille kaudu venekeelne elanikkond kirjeldab ennast, oma positsiooni ja käitumismustreid ehk identiteeti. Projekti käigus kodeerisime allikad, seejärel teostasime koodide kvantitatiivse analüüsi ja selle tulemusena koostasime aruande, mis dokumenteeris ühe aasta populaarseimad tuvastamistrendid (<https://sisu.ut.ee/makingidentitycount/raportid/?lang=et>). Muidugi ei saa ainult ühe aasta aruanne anda toimuvast täielikku pilti. Midagi võib alati jääda kulisside taha ja mitte

sattuda valimisse. Need aruanded võivad siiski olla omamoodi kontroll-lülis, mis võimaldab kontrollida uuringut ja paremini analüüsida diskursust. Antud juhul keskendun Narva venekeelse elanikkonna identiteedi võtmetunnustele aastal 1990. Analüüsi peamiseks empiiriliseks aluseks on koodid ajalehtedest Sovetskaja Estonija ja Molodjož Estonii, mis kirjeldavad poliitilist ja sotsiaalset olukorda Narvas 1990. aastal. Saadud tulemust võrdlesin aruandega, mis võttis arvesse projekti üldise töö käigus kodeeritud muudest allikatest pärinevaid andmeid. Projekti metoodika kohaselt võimaldab selliste andmete võrdlemine täita võimalikud lüngad põhiliselt analüüsitavas osas. Seetõttu eelneb Narva olukorda kajastavatele osadele sissejuhatav osa, mis kirjeldab venekeelse vähemuse üldist meeleolu. Selles osas, nagu ka kokkuvõttes, kasutati kõiki 1990. aasta projekti andmeid.

Kes me siin oleme?

Nõukogude Liidu lagunemine ja Eesti iseseisvuse taastamine oli kogu riigi elanikkonnale äärmiselt raske periood. Kui eestlaste põhieesmärk oli selge – vabariigi iseseisvumine, siis tõsiseks probleemiks jäi päevapoliitiline ja sotsiaalne, viivitamatuid otsuseid nõudev tegevuskava. Venekeelse ja eesti elanikkonna lahknevus oli toonud kaasa üksteisemõistmise täieliku puudumise. Eestlaste seas valitses veendumus, et venekeelne elanikkond hakkab pärast iseseisvuse taastamist aktiivselt Venemaale tagasi pöörduma. Üksnes vähesed mõistsid, et inimestel pole lihtsalt kuhugi naasta. Neid ei oodanud Venemaal keegi, raha kolimiseks ja enda sisseseadmiseks polnud. Ja venekeelsed Eesti elanikud ei mõistnud, miks nad peavad lahkuma riigist, kus nad olid aastakümneid elanud (Gembarževski 1990).

Inimesed olid ärritatud. Kirjutasid ajalehtedele küsimusi. Just nendes kirjades näeme vastupidist probleemi – täielikku teadmatust ajaloolistest protsessidest ehk siis okupatsioonist ja küüditamisest, arusaamatust rahvusliku idee üha suurenevast rollist ja mis kõige tähtsam, usku, et eestlased ja venelased on Eesti pinnal alati hästi koos eksisteerinud (Tšurin 1990). Pealegi kujutasid paljud Nõukogude Liitu justkui ideaalse skeemina eri rahvustest inimeste koeksisteerimiseks, mida ühendab üks identiteet – nõukogude inimene. Seetõttu pooldas venekeelse elanikkonna enamus aktiivselt reforme, eeskätt majanduslikke, kuid ei toetanud NSV Liidu kohese täieliku lagunemise ja kommunistliku ideoloogia kaotamise ideed. Ideaalse võimalusena nähti Eesti maksimaalset majanduslikku autonoomiat uuenenud NSV Liidu kui föderatsiooni koosseisus. See ei tähenda, nagu oleks iseseisva Eesti idee leidnud täielikku vastuseisu.

Meediaväljaannetest võib leida ohtralt kirju, mis toetavad Eesti täielikku eraldumist Nõukogude Liidust (Rjabova 1990). Venekeelset elanikkonda hirmutas pigem teadmatuse, ebakindluse oma tuleviku suhtes uues Eestis. Just sellepärast soovitasid paljud mitte kiirustada väljaastumisega, vaid teha seda järkjärgult, arvestades vabariigi kõigi elanike huvidega. Väga tõsine probleem oli infopuudus mitte ainult Toompeal toimuvast, vaid ka Eesti sisearutelude kohta. Määravat rolli mängis siin eesti keele mitteoskamine. Lugejad kirjutasid Sovetskaja Estonija ja Molodjož Estonii toimetusse palvega avaldada võimalikult palju tõlkeid ja artikleid, mis kajastaksid eesti vaadet toimuvale (Diomidova 1990). Tuleb kohe märkida, et mõlemad ajalehed püüdsid seda lünka täita, avaldades mitte üksnes nii eestlaste kui ka venelaste teravaid sotsiaalteemalisi artikleid, vaid kutsudes aktiivselt üles konstruktiivsemale dialoogile eri kogukondade vahel.

Kui aga Tartus või Tallinnas oli venekeelsel elanikkonnal veel mingisugunegi ettekujutus eestikeelses keskkonnas toimuvast, siis Narva, nagu ka teised Ida-Virumaa asulad, elas oma ideedega nii Eesti kui ka kogu NSV Liidu tulevikust. Nagu kirjutas Sovetskaja Estonija lugeja Narvast, “ma ei imetle kaugeltki seda, mida nõukogude võim siia tõi. Kuid ausalt öeldes kardan ka toetada vaba Eesti ideed. Kardan vägivalda tagasitulekut” (Jagupov 1990).

Probleem oli selles, et Eesti eliit ei kiirustanud Narvas toimuvast aru saama. Nagu märgiti Molodjož Estoniis: “sealt (Toompealt) on selgelt näha minevik (...1939, 1940). Aga olevikku nähakse siit väga hämaralt... ja pole võimalust näha, mis toimub seal perifeerias, kirdes” (Levin 1990). Aga kirdeosa arenes sel ajal aktiivselt ja pakkus oma nägemust piirkonna tulevikust ning pakkus mitmesuguseid ideid. Nende seas idee Narva autonoomias ja Narva üleandmisest VNFSV-le¹ (argumendina toodi välja, et 1917. aastal kuulus Narva Petrogradi kubermangu koosseisu), ning Narva ja Jaanilinna (Ivangorodi) ühendamine Eesti koosseisus (vastavalt Tartu rahulepingule) ning vaba ühendlinna loomine Jaanilinnast ja Narvast NSV Liidu koosseisus (Levin 1990). On oluline, et kõik need projektid rõhutasid ühte olulist elementi – Jaanilinna ja Narva ühist identiteeti, see suhtumine erineb nii Tallinnast kui ka Moskvast.

Kommunistlik partei tegevuses

Kes Narvas kõiki neid protsesse juhtis? Nagu 1990. aastate Eesti poliitilises eliidis mujalgi, mängisid linnas olulist rolli kommunistid, sealjuures nõukogude võimu aktiivselt kritiseerivad kommunistid, kes nõudsid perestroika tempo kiirendamist, omafinantseeringut, selget keskkonnapoliitikat, EKP iseseisvumist ja iseseisva haruna tugevdamist (Komlev 1990a). Eesti kommunistid omistasid

olulise rolli rahvastevahelistele suhetele vabariigis. Partei programmis oli kirjas, et ei piisa huvide ühtsuse tugevdamisest “ühise töö ja elu” alusel, tuleb keskenduda “võrdsetele kodaniku- ja sotsiaalsetele õigustele, võrdsetele võimalustele oma kultuuri ja traditsioonide arendamiseks” (Gogolin 1990). Kusjuures paljudele, aga peaaegu kõik vabariigi juhtkonna venekeelsed esindajad olid kommunistid, tundus optimaalne just NSV Liidu rahvastevaheline mudel. Neid seisukohti toetas ka ametlik Narva. Narva parteikonverentsil hääletasid kõik Eesti NSV Liitu jäämise poolt (Jermakov 1990), märtsis toimusid miitingud Nõukogude Liidu kaitseks. Tundus, et Narva kommunistide seisukoht on selge.

Kuid EKP Narva Linnakomitee läbiviidud sotsioloogiline uuring (Jermakov 1990) NSV Liidule nii otsest toetust ei väljendanud. Kõigest 3% küsitletutest toetas täielikku iseseisvust, 23% nägi Eestit unitaarriigi osana ja 72% uuenenud föderatsiooni subjektina. Kuid samal ajal pooldas radikaalseid majandusreforme ja turusuhteid 72%, majandusliku sõltumatuse soovi 84% ja poliitilist sõltumatust 52% vastanuist. Kuidas neid arve selgitada? Esiteks venekeelse elanikkonna hirmudega oma positsiooni pärast vabariigis. Nagu kirjutas selle küsitluse ülevaates I. Jermakov: “Paljud seostavad NSV Liidust lahkumist oma õiguste piiramise ohuga. 53% usub ju, et nende õigusi on rikutud. 74% küsitletutest olid vastu keeeseadusele ja kohaliku volikogu valimise seadusele.” Teiseks näitavad need arvud väga omapärast arusaama suveräänsuse kontseptsioonist. Ülevaate autor rõhutas, et Narva kommunistid, toetades Eesti rahva suveräänsuspüüdlusi, soovivad Eesti jäämist NSV Liidu koosseisu. “Aga siin pole vastuolu...,” kirjutas ta, “lihtsalt erinevad inimesed määratlevad suveräänsust erinevalt” (Jermakov 1990).

Viiteid suveräänsuse mõiste erinevatele tõlgendustele võime näha ka teistes kirjutistes. Näiteks artiklis pealkirjaga “Suveräänsusdraamad” tsiteerib autor Narva saadiku arvamust kaubavahetuse kontrollimisest Tallinna poolt: “Narva peab hakkama Toompea ees kummardama. Nõutades selliseks kaubavahetuseks luba. Tuleb välja, et me kaotame oma sõltumatuse? Nüüdsest ei saa me ju oma kodu juhtida, ja linnavolikogu ei saa kaitsta narvalaste huve... Igal inimesel ja igal piirkonnal on õigus iseseisvusele, kuid selle “printsiiibi” piirid pole veel selged. Kuidas kaitsta oma suveräänsust ülalt tulevate rünnakute eest? ... “kuigi see on absurd,” jätkab ta, “kuulutas maja number 11 Narvas Tallinna maanteel hiljuti välja oma suveräänsuse... see on meelevaeldus – abinõu igasuguse suveräänsuse juriidilise ebakindluse puhul” (Levin 1990). Artiklis rõhutatakse, et demokraatlike protsesside elluviimine Eestis võimaldab mitte pöörata tähelepanu vähemuse arvamusele, kuna see segab peamise eesmärgi – Eesti tegeliku iseseisvuse saavutamist. Aga “Narva linnavolikogu ei taha üldse oma suveräänsusest loobuda. Vastupidi, ta tahab olla tõeline peremees nii oma territooriumil kui ka selle elu korraldamisel” (Levin 1990). Suveräänsus

muutub siin pigem identiteedimärgiks kui juriidiliseks mõisteks. 1993. aastal sai selle tulemuseks kuulus referendum Narva kui Eesti-sisese rahvusterriitoriaalse autonoomia üle. Käesolevas artiklis vaatame, kuidas ilmnesid selle idee eeldused 1990. aastal, mil olid toimunud juba esimesed arutelud selle võimaluse üle, kuigi need ei leidnud laialdast rahva toetust.

Vabamajandustsoon

Narva püüdi rajada oma majanduslik ja sellest tulenevalt ka poliitiline joon peegeldus kahes tollases olulises protsessis. Esiteks projekt Narva vabamajandustsooni moodustamisest. See varises kokku kohaliku poliitilise eliidi kaootilisuse ja soovi tõttu rajada tulevikus Kirde-Eesti ühtne identiteet. Projekt nägi ette maksusoodustusi, vabakaubandust ilma kvootide ja litsentsideta, eelarve moodustamise ühe kanali süsteemi, mil kõik ettevõtted maksavad linnaeelarvesse ja linn arveldab ise keskusega. Kuid eelkõige arvestas linn välisinvesteeringutega, tehnoloogiaga ja vaba ettevõtlusega (Kapov 1990a).

Idee autor Valentin Suhhov rõhutas lisaks standardsele vabamajandustsooni skeemile, et vajalik on ka migratsioonikontroll, kuna Narva sugulaste juurde kolida soovijate arv kasvab (Baleva 1990b). On oluline, et see linna juhtkonna idee osutus Edgar Savisaare meeskonna, eelkõige majandusteadlaste hinnangul igati sobivaks (Baleva 1990b). Narva tööstus andis ju 16% kogu vabariigi tuludest (Maandi, V. 1990). Kuid selle plaani elluviimine ebaõnnestus. Nagu lehed kirjutasid, hakkas Narva linnapea, kes veel juulis 1990 rääkis vabamajandustsoonist kui projektist, mis on saanud Narva elanike täieliku heakskiidu (Mižui 1990), väljendama kahtlusi (Komlev 1990e). Ajakirjanduses ilmus teave uue juhtorgani – Eesti piirkondadevahelise rahvasaadikute ja töörahva delegaatide nõukogu – loomise kohta, sinna kuulusid kõigi Kirde-Eesti linnade juhid. Teatati, et uues juhtorganis osalejad väitsid, et Narva erimajanduspiirkonna loomise leping töötati välja ja kavatseti sõlmida ilma vabariigi venekeelse elanikkonna osaluse ja arvestamiseta. Selle tulemusena tehti ajakirjanduse teatel uus ettepanek – luua vabamajandustsoon kogu Kirde-Eestis (Maandi, N. 1990). Arutelu võtmeküsimus oli tegelikult piirkonna ühise identiteedi idee. Kirde-Eesti vabamajandustsooni toetajad esitasid järgmised argumendid. Esiteks, Narva projekti üldine heakskiit pole kaugeltki ilmne, kuna seda ei pandud üldisele hääletusele. Teiseks, ühispiirkond on võimalus kaasata tootmisse piirkonnas elavaid eestlasi (Ašihmin 1990). Kolmandaks kerkis esile oletus, et Narva vabamajandustsooni moodustamine oleks samm kolme linna – Narva, Kohtla-Järve ja Sillamäe – lõhenemise suunas. Neljandaks tekkis ootamatu hüpotees, et Savisaar tahab niimoodi Narvat Eestist eraldada

(miks ta pidanuks seda tahtma, tekstidest ei selgu) (SE 1990b). Huvitaval kombel oli Kirde-Eesti ühise vabamajandustsooni idee ka selle autori Suhhovi esmastes plaanides (Baleva 1990b), kuid linnapea kõhkclus nõrritas paljusid Narva vabamajandustsooni aktiivselt toetanud saadikuid. Kusjuures nende retoorikas kõlasid majanduslikud motiivid kõrvuti kohaliku identiteedi argumentidega. Ajakirjanikega rääkides rõhutati, et Narva majandus võib sellisele staatusale veel pretendeerida (Komlev 1990g), aga on täiesti selgusetu, kuidas kaasata sellisesse projekti, kus pole normaalset tootmist ja on kohutav keskkond, pidevate kaevurite streikidega Kohtla-Järve või normaalse tööstuseta ja kohutava ökoloogiaga Sillamäe (Andrejev 1990). Saadikud ütlesid, et ilmselt on selle ühise regionaaltsooni projekti taga vaid nende linnade juhtide huvid, kes kasutavad ära asjaolu, et “enamikul vabariigi venekeelsest elanikkonnast on säilinud mingi alaväärsuskompleks”. Sellest on vaja vabaneda, aga me peame toidame seda pidevalt. Mõtleme välja järjekordse kaitsemehhanismi selle säilitamiseks” (Andrejev 1990).

Narva saadikud kritiseerisid uut institutsiooni ja ütlesid, et piirkondadevaheline nõukogu “ei too mitte üksnes Eesti jagamist, vaid tükeldab sellel oma jurisdiktsiooni alla jääval alal territooriumid ja ettevõtted vene keele põhjal. Kusjuures “venekeelsus” on varjatud märk lojaalsusest nõukogude võimule ja kuulumisest N Liidu koosseisu” (SE 1990c). Ka Narva elanikud kirjutasid ajalehele, et katsed lahendada territoriaalküsimusi minnes mööda vabariigi ülemnõukogust on ebaseaduslikud (Poskin & Issakov *et al.* 1990). Lõppkokkuvõttes kukkus Narva vabamajandustsooni projekt läbi, kuigi esialgu oli ametlik Tallinn valmis abi osutama. Enamgi veel: pärast Savisaare visiiti Narva eraldas Tallinn raha Narva arendamiseks ja koostööks Leningradi oblastiga (SE 1990d).

Muidugi oli ilmselge, et sellise projekti elluviimiseks oli vaja leida suur hulk vahendeid (Komlev 1990j), ning majandusliku ja poliitilise stabiilsuse puudumine ei aitaks välisinvestoreid ligi meelitada (Fedosejev 1990). Ebaõnnestumise üks võtmerolle oli aga ilmselt venekeelse kogukonna täielik sisemine koor dineerimatus ja apelleerimine identiteediküsimustele vaid populismiloo gika raames. Kogu diskussiooni tulemusena omandas projekt, poliitilise mõõ tme. Eesti ametlik eliit hakkas rääkima toimuva separatistlikust taustast ja lõpetas projekti toetamise.

Majanduspiir

1990. aasta sügisel pandi Narva ja Jaanlinna vahel tööle kontrollpunkt ning see uuendus tõi kaasa tõsiseid vaidlusi, aga ka konflikti Narva ja Tallinna vahel. See kontrollpunkt oli kavandatud majanduspiiriks ehk Eestist väljaveetava

kauba kontrollimise võimaldamiseks. Eelkõige oli juttu toiduainetest, mille puudust tunti 1990. aastatel kogu NSV Liidus. Ja narvalased polnud sugugi selle kontrolli vastu. Probleemina nähti piiri ületavate kodanike kontrolli.

Rahutust suurendas Kaitseliidu aktsioon Eesti piiri markeerimiseks (Komlev 1990h). Eesti valitsus hindas selle aktsiooni provokatsiooniks, mis “süvendab Eesti, Vene Föderatsiooni ja Kirde-Eesti šovinistlikke tundeid, kus osa venekeelsest elanikkonnast pole veel poliitilist otsust teinud” (SE 1990e). Narva elanikud tõlgendasid seda seadust kui tegelikku poliitilise piiri kehtestamist ja olid sellele kategooriliselt vastu, sest ainuke dokument, mis Jaanilinna ja Narva elanikel käes oli, oli nõukogude pass ja seetõttu polnud selge, millisest kontrollist räägiti (Levin 1990). Narva saadikute istungjärgul otsustati, et kui majanduspiiri seadus peaks vastu võetama, kuulutatakse Narvas välja era- korraline seisukord ja seaduse kohaldamine loetakse võimatuks (SE 1990l).

Eesti valitsus püüdis kohalikele elanikele asja selgitada. Nii leidis minister Raivo Vare Sovetskaja Estonijas majanduspiiri seadust kommenteerides, et alusetud on kõik arutlused, nagu peaks majanduspiir arenema riigipiiriks, kuna tegemist on kahe täiesti erineva valdkonnaga, mis nõuavad erinevat reguleerimist. Sealjuures rõhutas Vare, et majanduspiiri on vaja, aga selliseid poliitilisi kirgi ei oodanud Toompeal keegi ja igasugune eriolukord on ebaseaduslik (SE 1990f). Narvalasi selline selgitus ei rahuldanud, vaid kutsus esile ägedad diskussioonid ja miitingu piiri vastu. Piiri käsitleti nii “raudse eesriidena” kui ka “Berliini müürina Narva ja Jaanilinna vahel”, räägiti “ajalooliselt väljakujunenud sidemete katkemisest”, Narva ja Jaanilinna ühtsusest tootmis- ja õppeasutuste raames (Maandi, V. 1990). Piiri vastuargumentide hulka kuulusid ka koostööprobleemid Leningradi oblastiga erinevates valdkondades, näiteks ökoloogia raames (Vikentjev 1990; SE 1990g).

Sovetskaja Estonijas kirjutati, et Eesti valitsus “ei arvesta Narva tegelike oludega, mis moodustab tõesti Jaanilinnaga (Ivangorod) ühtse kompleksi. Nende eraldamine VNFSV ja Eesti piiriga omal ajal oli selgelt kunstlik... Kuidas saab sellega mitte arvestada?” (Komlev 1990i). Tegelikult toimisid Jaanilinn ja Narva tollal vaatamata erinevatele haldusasutustele praktiliselt ühe linnana, millel oli ühine elu tagamise süsteem, veevarustus ja ühistranspordi marsruudid. Hommikuti käis Jaanilinnast mitu tuhat inimest Narva tööle ja tagasi (Kornejev 1990).

Toonast avalikku arvamust kajastavad hästi Molodjož Estonii ajakirjanike mitmed intervjuud eri rahvusest ja sotsiaalsest staatusest inimestega. Näiteks tundis pensionärist memm Paša muret oma õunamüügi pärast Narvas: “Ei, piiri ei saa kuidagi sisse seada... Kõigile on see ebamugav. Ja meil on üle jõe aiad. Juhtub nii: kui lähed sinna – näita kotti, tuled tagasi – anna samuti aru” (SE 1990h). Kreenholmi insener Valja Välja toetas majanduspiiri ideed ja ütles, et

“Eesti valitsuse meetmed on õigustatud ja vajalikud”. Kuid ka tema täpsustas, et “inimestele on vaja rohkem selgitada... Aga Narvat ja Jaanilinna eraldada ei tohi – see on ühtne organism. Ja nähtavasti oleks targem kehtestada siin piiril erirežiim” (SE 1990h).

Narva Linnamuuseumi töötaja Karina Taidre tõi välja, et pole midagi imestada, et elanike toiduga kindlustatuse kaitseks võetakse meetmeid, kuid ka tema rõhutas, et “peame kõik koos – venelased ja eestlased, kuna me elame sellel maal – käsile võtma majandusküsimuste lahendamise”. Teda toetas pensionär Larissa Ivanova, kes muretses, “miks saavad kõik Eesti valitsuse algatused Narvas nii aktiivse vastuseisu? ... me peame vähemalt midagigi tegema ja kõik koos... Mina isiklikult usaldan Eesti valitsust... ainult siin on minu kodu. Ja Narva linnavolikogu peaks tõstatama Narva ja Ivangorodi ühendamise küsimuse, nagu see kunagi oli [Tartu rahu järgi – autori märkus]. See jagati ju kunstlikult. Meil on rohkem ühist kui eraldavat” (SE 1990h). Majanduspiiri seadus tekitas hämmeldust ja rahulolematust just poliitilisest vaatenurgast. Narva elanikele kõlas imelikult, et „valitsus ei suutnud sellist olukorda ette näha“, ja tekkis küsimus, “kas valitsusel ikka on vabariigi kirdeosas läbimõeldud poliitikat” (Medvedjev 1990). Tundus, et ühest küljest ei püüdnud Tallinn Narva nõudmisi eriti mõista, teisalt aga ei antud narvalastele endile võimalust linna tulevikku puudutavate otsuste tegemises osaleda (Levin 1990).

“Oleme iseseisva, suveräänse Eesti poolt, kuid garantiidega mitte-eestlastest elanikele, säilitades sideme NSV Liiduga,” ütles Narva linna rahvasaadikute nõukogu esimees V. Tšuihin (Levin 1990), pidades silmas linna püsimiseks vajalikke majandussidemeid. Teda toetas ka Jaanilinna täitevkomitee esimees M. Kornejev, kes kirjutas: “meil ei ole midagi Eesti riikluse vastu”, kuid “nende kahe organismi (Ivangorod ja Narva) eraldamine on nagu noaga lõikamine” (Kornejev 1990). Olukord majanduspiiri kehtestamisega paljastas äärmiselt huvitava fakti – Narva elanikud samastavad end pigem ühtse tervikuna mitte Venemaa, vaid Jaanilinnaga (Ivangorod) ning nende nõrdimus ei olnud seotud mitte piiri kui sellise tekkimisega, vaid Narva eluliste huvide avaliku eiramisega Tallinna poolt.

Kremli ja Toompea vahel

1990. aastal ei toiminud piir veel tavalise riikidevahelise piirina, ja nagu Sovetkaja Estonija korrespondent õigesti märkis, ei käinud vaidlus mitte piiri kui sellise üle (kõik said aru, et see kehtestatakse lähiajal ja see on paratamatu), vaid selle üle, kellele saab “selle lossi võti”, kas kohalikule võimule ja Tallinnale või ainult Tallinnale (Levin 1990), s.t riigi tulevase struktuuri üle.

Oktoobris 1990 toimus Narvat ja Jaanilinna ühendaval Sõpruse sillal miiting, solidaarsuskett majanduspiiri seaduse vastu. Selles osalesid Narva, Jaanilinna, Kingissepa, Slantsõ, Kohtla-Järve, Tallinna, Pärnu, Tartu ja teiste linnade elanikud. Miitingul vastu võetud pöördumises öeldakse, et osalejad ei soovi “leppida sellega, et Eesti Vabariigi läbirääkimised Venemaaga ja NSV Liiduga kulgevad meie selja taga”. On oluline, et süüdistati mitte üksnes Tallinna, vaid ka Moskvat. “Jeltsin, kui palju eest sa venelasi Eestis müüd?” küsis üks miitinguplakat (SE 1990i).

Narva ametlik eliit pöördus Moskva poole toetuse saamiseks, kuid reaalselt abi ei saanud. Huvitav on see, et Narva, Jaanilinna, Kingissepa, Slantsõ, Kohtla-Järve ja Sillamäe esindajate delegatsiooni novembrikuist visiiti Kremisse käsitleti ajalehtedes erinevalt. Molodjož Estoniile andis intervjuu Sillamäe linnavolikogu esimees Aleksandr Maksimenko, kes vastas ajakirjanike küsimustele ainult, et Boriss Jeltsin ei teadnud mitte midagi venekeelse elanikkonna probleemidest Eestis ning lubas, et Venemaa kirjutab Eestiga lepingu alla üksnes pärast seda, kui on arvesse võetud kohaliku vene elanikkonna arvamus (Smirnov 1990b). Sovetskaja Estonijas näeme seevastu sootuks teist, palju süngemat pilti. “Boriss Nikolajevitš lükkas resoluutselt tagasi igasuguse võimaluse Venemaa sekkumiseks Eesti suveräänse vabariigi siseasjadesse. “Aga teiega tegeleme me ise,” lubas ta Leningradi oblasti kolme linnavolikogu saadikutele. “VNFSV ei toeta mingil moel separatistlikke jõudusid... Me kaitseme teie kodanikuõigusi, kuid me ei saa teie pärast Eestiga võidelda!”.” Ainsa positiivse punktina tuuakse välja, et lepingu allkirjastamine tõepoolest veidi viibis (Komlev 1990l).

Kordame. Üldiselt majanduspiiri teema kui selline protesti ei tekitanud. Elanikkond mõistis selle kasutuselevõtu paratamatust. Pealegi pooldas enamik saadikuid tugevaid sidemeid Tallinnaga (Levin 1990). Sellegipoolest nägid narvalased Narva poliitiliste ja sotsiaalsete probleemide lahendamisel osalemist, omavalitsust uue Eesti lahutamatu osana.

Kritiseerides Eesti uue valitsuse vastumeelsust pakkuda võimalusi oma linna valitsemiseks, tuletasid linlased paradoksaalsel kombel meelde NSV Liidu tsentrikeskset mudelit. “Rahvusliku eneseteadvuse elavnemise lainel võimule pääsenud Eesti praegused juhid on läinud liiga kaugele samas suunas nagu kunagi Moskva,” teatas saadik Narvast (Maandi, V. 1990). “Aga mille poolest erineb selline süsteem [piirkondlik juhtimine – autori märkus] stalinistlikust, ...nõukogude... Moskva stiilist?” (Levin 1990), küsis teine. “Kõik, mis varasematel aastatel tehti eesti rahvastikuosaga, pean silmas keskuse survet, on lubamatu, ebaõiglane,” tõi kolmas ajaloolisi paralleele, pidades silmas survet venekeelsele elanikkonnale (Maandi, V. 1990). “Aastakümneid otsustati linna

saatust mitte linnavolikogus, vaid Moskva ja Tallinna ministrite büroodes. Ja täna me seda enam ei taha” (Komlev 1990b).

Juttudel vähemuste diskrimineerimisest oli ka teine pool, millest samuti ei saa mööda vaadata. Narvas moodustavad vähemuse eestlased. Rääkides eestlaste esindatusest linnavalitsemises rõhutasid saadikud tavaliselt, et eestlasi on linnas 4%, aga saadikute hulgas on neid 8% ehk neli inimest 50st (Komlev 1990b). Probleem ei olnud arvus, vaid ikka sellesamas vähemuse arvamust mitteamvestavas demokraatiamudelil, mida venekeelsed poliitikud ise taunisid. Narva eesti saadikud kurtsid, et keegi nende häält ei kuula, otsuseid teeb enamus, ignoreerides täielikult Narva eestlaskonda. “See tähendab, et meil on sama olukord, mille üle kaebavad pidevalt Eesti Ülemnõukogu fraktsiooni “Võrdsed õigused” liikmed, ainult nii-öelda vastupidise märgiga.” Ja Eesti saadikud palusid registreerida Narva linnas rühmitus “Eesti elanike ja teistest rahvustest isikute õiguste eest, kes tunnustavad Eesti Vabariigi seadusi” (Komlev 1990f).

Huvitav on see, et probleemi mõistsid ka venekeelsed poliitikud, kuid mitte riigi kirdeosas, vaid keskuses. Nii juhtis Eesti rahvastikuminister, liikumise “Kodanikurahu eest” (SE 1990j) üks autoreid Artur Kuznetsov Narva visiidil tähelepanu kodumaal vähemusse sattunud eestlaste olukorrale. Ta rõhutas, et eestlased lahkuvad Kirde-Eestist, ja seda mitte ainult majanduslikel põhjustel või piirkonna taasiseseisvumisjärgse eraldumise kartuses, vaid sellepärast, et siin ei saa näiteks emakeelset haridust (Komlev 1990d).

Olukord eesti keele õpetamise ja eesti kultuuri toetamisega oli tõeliselt mäsandav. Näiteks tsiteerin artiklit, mis kirjeldab Eesti Kultuuriseltsi. Selts loodi selleks, et “elanikkond ei tunneks ennast oma kodukommetest ja kultuurist lahutatuna,” kirjutati ajalehes, ja lisati paatosega: “Tuleb raamatupood eesti raamatutega!” (Kopov 1990a). Ajalehtedes ilmus teisigi artikleid Narvas elavate eestlaste arvamustega arvestamise vajadusest. Oma pöördumises venekeelsete valijate poole kirjutab Narva linnavolikogu saadik “Balti Ulsteri” absoluutsest lubamatusest, pidades silmas piirkondliku autonoomia algatust. Autor rõhutab, et isegi kui vene inimene on sündinud Eestis, pole see sugugi alus nõuda eraldumist, ka eestlased on ju siin sündinud ja elavad siin. “...sajad eestlased, kelle kodu on Narva kallastel või kõrgel Kohtla-Järve klindil, viskavad meile vihase vastuküsimuse: “Noh, oleme jälle sattunud võõrale maale?!” Artiklis “Rahu ja üksmeele tingimused” kirjutas saadik, et tegelikult on vaja poliitilist tegevust. “Ei meeldi meile sõnad jätkuvast okupatsioonist ja Nõukogude võimu ebaseaduslikkusest – formuleerigem oma projekt” (Gamazin 1990).

Peab ütlema, et idee vajadusest töötada käsikäes uue demokraatliku riigi ülesehitamiseks oli sel perioodil üldiselt levinud. Nii tekkisid Narvas kohtumisel Savisaare ja tema meeskonnaga järgmised küsimused ja ettepanekud: “Miks vabariigi juhtkond ei kutsunud algusest peale meid, venelasi koos eestlastega

uut Eestit üles ehitama?” (SE 1990k). “Polnuks vaja olnud meid algusest peale nimetada migrantideks ja okupantideks, oleks vaja olnud selgelt öelda: hakkame kõik koos Eesti vabariiki ehitama... Kui nii oleks öeldud, oleks praegu olnud mitte 25%, aga võib-olla kõik 100”,; “Asi oleks olnud parem, kui Eesti Kongress poleks kuulutanud: venelased, me ei vaja teie käsi”. Savisaar vastas: “Hakkame koos ehitama” (Kapov 1990b).

Kahjuks jäi venekeelse elanikkonna riigivalitsemisse kaasamise küsimus lahendamata. Me võime muidugi mõista põhjuseid, millest juhindus tollane Eesti eliit. Nagu kirjutasid Vello Pettai ja Klara Hallik, “Nii Eesti poliitilise eliidi kui ka teadlaste seas valitses üldine üksmeel, et silmapaistvalt kiire “naasmine läänemaaailma” poleks olnud võimalik Eesti poliitilise võimu kiire konsolideerumiseta ... nende arenguedu seisnes samavõrra selles, et nad on suutnud kodakondsuse kaudu neutraliseerida (või “segmenteerida”) suure venekeelse kogukonna poliitilise mõju ja muu seadusandluse” (Pettai & Hallik 2002). Kuid see Toompea eelarvamus põhjustas venekeelse elanikkonna hämmingut nii Narvas kui ka kogu Eestis. Narva elanike jaoks kordus sama muster, mis oli NSV Liidus – hääleõiguseta kubermangu staatus. Kusjuures kinnitasid seda olukorda mõlemad pooled, uus Venemaa ja uus Eesti, mis tõi kaasa pettumuse mõlema riigi demokraatlikes reformides. Narva nägi enda jaoks vaid üht väljapääsu – püüelda omavalitsuse õiguste saavutamise poole, olla demokraatliku Eesti iseseisev piirkond.

Narva: identiteet 1990. aastatel

1990. aastatel kordus lugejate kirjades Eesti kõigist piirkondadest üha sagedamini sama küsimus: “Viimasel ajal püüan sageli mõista, kes ma siis selline olen. Olen kogu elu elanud siin (Eestis)... kuid ma olen venelane... Ma mõtlesin, et mul on kodumaa, aga nüüd selgub, et pole” (Zibunova 1990). Mure oma tuleviku ja sotsiaalse seisundi pärast ning lootus, et elatakse Euroopa demokraatlikus riigis, piiritlesid võrdselt debatte venekeelse vähemuse olukorrast Eestis.

Huvitav on see, et tollases Narvas oli samasisuline arutelu teisiti üles ehitatud. Tol ajal ei olnud päevakorras küsimused vene kultuurist ja venekeelsest haridusest. Seda enam, et 1990. aastal arutleti laialdaselt venekeelse õppega ülikooli rajamisest Narva. Diskussioonid identiteedi üle pidasid silmas juba oma, erilist, originaalset kultuuri. Näiteks artiklis “Me võime rääkida Narva maalikoolkonnast” kirjutati: “Küsimus on pigem selles, kui palju narvalased ise end eesti kunstiga seostavad... narvalased kõhklevad kahe pidepunkti: Tallinna ja Leningradi vahel” (Juske 1990). Samuti käis Narvas elav arutelu, kui võrd politiseeritud peab olema kooliharidus (Poljakova 1990).

See oli Eestis Nõukogude võimu kuritegude ulatusliku paljastamise periood, mida venekeelne elanikkond pidi veel ümber mõtestama. Just seetõttu toetasid õpetajad pidevat kooliprogrammide muutmist. Tuleb märkida, et ka toonased eesti õpetajad püüdsid muuta üleminekut uuele Eesti ajaloo koolikavale võimalikult korrektseks, et mitte lapsi traumeerida (Õispuu 1990).

Narva püüdis võimalikult aktiivselt lülituda riigi tuleviku arutellu. Seejuures on huvitav, et vaidluste keskmes ei olnud mitte Eesti iseseisvuse küsimus, vaid selle taastamise loogika. Näiteks tundus Narvas paljudele, et siin on selge lahknevus Eesti rahvuseliidi diskursusega, et reformide keskmes ei peaks olema poliitilised küsimused, vaid pakiliste majandusprobleemide lahendamine. Narva linna rahvasaadikute nõukogu esimees Tšuihin (1990) kirjutab: “Eesti ühiskondlike pingete leevendamiseks tahtsime teha ettepaneku, et Ülemnõukogu võtaks nüüd arutusele need seaduseelnõud, mis puudutavad ainult sotsiaalmajanduslikke probleeme.” See ei tähenda, nagu polnuks inimesed mures venekeelse vähemuse õiguste pärast Eestis, pigem arvati, et suurem tähelepanu majandusele ja koostöö Eesti hüvanguks vähendab rahvustevahelisi pingeid. Tekkis ka erinevaid algatusi demokraatia ülesehitamiseks. Vastukaaluks kommunistide kontrolli all olevale Narvskii Rabotšiile asutasid narvalased ajalehe Vedomosti (Smirnov 1990a), mis ilmus peaaegu kaks aastat. Korraldati pikett alternatiivse ajateenistuse toetuseks. See aeti kohe laiali, kuid ilmusid vihased artiklid “Kus on demokraatia!” (SE 1990a).

Muidugi oli ühiskonnale uus ka demokraatia mõiste. Üks Narva saadik arutles: “Euroopas lihtsustatakse piiriületamise korda, Eestis tehakse seda keerulisemaks ja tahetakse selle juures näida demokraatlik” (Levin 1990). Sellegipoolest vaatas peaaegu homogeenne venekeelne linn palju julgemalt tulevikku ja püüdis keskusega vestlusi pidada võrdsetel tingimustel. Kusjuures oleks vale väita, nagu kutsunuks Narva eliidi tegevuse esile Moskva toetus. Kui Narva juhtkond mingil hetkel ka uskus sealsele abile, oli pettumus väga kiire. Narva mees Vladimir Mižui kommenteeris oma visiiti Moskvasse: “liikusid kuuldused, et meie, Kirde-Eesti linnapead hakkame arutama meie piirkonna autonoomia väljavaateid. Mitte midagi sellist. Mulle isiklikult, kui majandusnimesele, mitte kui poliitikule, tundub autonoomia idee absurdne” (Baleva 1990a).

Üldiselt käsitleti Kirde-Eesti autonoomia ideed sel ajal peamiselt ebaotsustabekana (erinevalt vabamajandustsooni ideest). Sellele vaatamata oli linna ja piirkonna identifitseerimise küsimus äärmiselt oluline, kuna see selgitas linna staatuse ja riigi poliitilistes reformides osalemise määra. Seetõttu said juriidilised kategooriad identifitseerimisdiskursuse osaks. Tavalised linnakodanikud arutasid aktiivselt piirikontrolli kehtestamist, lähtudes Jaanilinnaga ühise identiteedi ideest. Narva ametlik eliit kasutas aktiivselt suveräänsuse

mõistet, mõnikord küll separatistlike eesmärkidega, kuid sageli rõhutamaks, et piirkonnas elaval ühiskonnal on õigus iseseisvale majandustegevusele. Narva ei tahtnud enam olla jõuetu provints, nagu ta oli NSV Liidus või Venemaal, ning rõhutas selleks aktiivselt oma, teistsugust identiteeti. Kultuurilise *teisena* toimised siin Tallinn ja Moskva. On oluline, et *teistega* suhtluse rajamine eeldas võrdset koostööd eelkõige Toompeaga. Koostöö omakorda eeldas uue Eesti identiteedi loomist – iseseisva, vähemuste õigusi austava riigina.

Tõlkinud Asta Niinemets

Tänusõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG1052 “Rahvuslik identiteet ja Eesti-Venemaa suhted: pikiuuring eliitide ja masside diskursuste kohta”.

Kommentaariid

¹ VNFSV – Venemaa Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik, lühendkuju Vene Föderatsioon.

² Vn *rezat' po živomu* – otsetõlkes elavalt lõikumine, kasutatakse sunnitult katkestatud suhete kohta (tlk).

Kirjandus

Andrejev 1990 = Andreev, V. Izbavimsia li my ot nevrozov? Nash sobesednik deputat Narvskogo gorsoveta psikholog Sergei Gorokhov. – *Molodezh' Estonii* 22.08., nr 162 (9542), lk 2.

Ašihmin 1990 = Ashikhmin, E. Nado li podogrevat' strasti. – *Sovetskaia Estoniia* 06.09., nr 206 (14 204), lk 2.

Baleva, R. 1990a. Opiraius' na opyt. – *Sovetskaia Estoniia* 24.05., nr 118 (14 116), lk 2.

Baleva R. 1990b. Stavka na vyzhivanie. – *Sovetskaia Estoniia* 05.07., nr 154 (14 152), lk 2.

Cole, Michael 2024. Understanding Russophone Estonian Identity Through Popular Culture: An Analysis of Hip-Hop Hit “für Oksana”. – *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity* 52 (2), lk 272–300 (DOI: 10.1017/nps.2022.9).

Diomidova, G. 1990. O chem govorim, o chem pishem. – *Sovetskaia Estoniia* 17.01., nr 13 (14 011), lk 3.

Ehamaa 2023 = Ekhamaa, Liiza. "Estonets v Narve -eto kak dvorianin v obshchestve 19 veka": kak zhitel' Iygevamaa reshil stat' uchitelem v Ida-Virumaa. – *Postimees* 20.08 (<https://rus.postimees.ee/7837957/estonec-v-narve-eto-kak-dvoryanin-v-obshchestve-19-veka-kak-zhitel-yygevamaa-reshil-stat-uchitelem-v-ida-virumaa> – 07.03.2025).

Erbsen, Heidi 2020. Orientalism and Russian Speaking Minority Regions in Europe: Representing Narva. – *National Identities* 22 (2), lk 151–172 (DOI: 10.1080/14608944.2019.1600485).

Ert, Kirke & Libe, Taavi 2024. SDE juhatus ei toetanud Raiki koalitsiooni Stalnuhhini fraktsiooniga – *ERR*. Uudised 20.11. (<https://www.err.ee/1609526794/sde-juhatus-ei-toetanud-raiki-koalitsiooni-stalnuhhini-fraktsiooniga> – 07.03.2025).

Fedosejev 1990 = Fedoseev, V. K voprosu o sozdanii NSEZ. – *Narvskii rabochii* 21.08., nr 98 (7064), lk 2.

Fein, Lisa C. 2005. Symbolic Boundaries and National Borders: The Construction of an Estonian Russian Identity – *Nationalities Papers*. The Journal of Nationalism and Ethnicity 33 (3), lk 333–344 (DOI: 10.1080/00905990500193196).

Gamazin, A. 1990. Usloviia mira i soglasiiia. – *Sovetskaia Estoniia* 10.06., nr 133 (14 131), lk 6.

Gembarževski 1990 = Gembarzhevskii, N. Kto mne otvetit? – *Sovetskaia Estoniia* 29.08., nr 199 (14 197), lk 1.

Gogolin, N. 1990. Razmyshlenie o programmakh. – *Sovetskaia Estoniia* 23.03., nr 68 (14 066), lk 3.

Grigorjan, Rafik & Rosenfeld, Igor (koost, toim) 2004. *Iseseisvuse anatoomia*. Tartu: Kripta.

Hopf, Ted & Allan, Bentley (toim) 2016. *Making Identity Count: Building a National Identity Database*. Oxford: Oxford University Press (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190255473.001.0001).

Jagupov 1990 = Iagupov, S. Stroki iz pisem. – *Sovetskaia Estoniia* 05.07., nr 154 (14 152), lk 1.

Jakobson, Valeria 2002a. Political and Ethnocultural Identities constructed in the Russian Press of Estonia since 1947. – Lauristin, Marju & Heidmets, Mati (toim). *The Challenge of the Russian Minority*. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, lk 175–184.

Jakobson, Valeria 2002b. *Role of the Estonian Russian-language Media in the Integration of the Russian-speaking Minority into Estonian Society*. Doktoriväitekirj 2002. Tampere: University of Tampere.

Jakobson 2006 = Iakobson, Valeriia. Russkoiazychnye kak chast' naseleniia Estonii: 15 let spustia. – *Mir Rossii* 15 (4), lk 1–26 (<https://mirros.hse.ru/article/view/5196/5556> – 07.03.2025).

Jašina-Schäfer, Alina 2020. *Everyday Belonging in Post-Soviet Borderlands. Spatial Narratives of Russian Speakers in Estonia and Kazakhstan*. Lanham, MD: Lexington Books.

- Jermakov 1990 = Ermakov, I. Tvoe mnenie, kommunist? – *Sovetskaia Estoniia* 04.04., nr 78 (14 076), lk 2.
- Juske 1990 = Iuske, A. “My mozhem govorit’ o narvskom napravlenii zhivopisi”. – *Sovetskaia Estoniia* 03.02., nr 28 (14 026), lk 3.
- Kaiser, Robert & Nikiforova, Elena 2008. The Performativity of Scale: The Social Construction of Scale Effects in Narva, Estonia. – *Environment and Planning D: Society and Space* 26 (3), lk 537–562 (DOI: 10.1068/d3307).
- Kaljund, Lorraine 2018. Orientalism Against Empire: The Paradox of Postcoloniality in Estonia. – *Anthropological Quarterly* 91 (2), lk 749–770 (DOI: 10.1353/anq.2018.0032).
- Kapov, E. 1990a. Obsuzhdaiutsia problemy Severo-Vostoka. – *Molodezh’ Estonii* 27.06., nr 122 (9502), lk 1.
- Kapov, E. 1990b. Prem’er otvechaet na voprosy. – *Sovetskaia Estoniia* 28.06., nr 148 (14 146), lk 3.
- Kesküla, Eeva 2021. Ida-Virumaa nakkav kultuur? Kultuurilise ‘teise’ süüdistamise asemel otsigem põhjust majanduslikust ebavõrdsusest. – *Eesti Päevaleht* 27.01. (<https://epl.delfi.ee/artikkel/92386575/tallinna-ulikooli-antropoloog-ida-virumaa-nakkav-kultuur-kultuurilise-teise-suudistamise-ase-otsigem-pohjust-majanduslikust-ebavordsusest> – 07.03.2025).
- Komlev, G. 1990a. Dva proekta – na ravnykh. – *Sovetskaia Estoniia* 10.01., nr 7 (14 005), lk 2.
- Komlev, G. 1990b. Pered vtorym raundom. – *Sovetskaia Estoniia* 05.01., nr 3 (14 001), lk 3.
- Komlev, G. 1990c. Vozmozhen li kompromiss. – *Sovetskaia Estoniia* 20.03., nr 65 (14 063), lk 2.
- Komlev, G. 1990d. Pervyi vizit pervogo ministra. – *Sovetskaia Estoniia* 06.05., nr 104 (14 102), lk 2.
- Komlev, G. 1990e. Luch nadezhdy. – *Sovetskaia Estoniia* 29.08., nr 193 (14 191), lk 3.
- Komlev, G. 1990f. Golos narvskikh deputatov Estontsev. – *Sovetskaia Estoniia*, 31.05., nr 124 (14 122), lk 2.
- Komlev, G. 1990g. “Grozit li Kregol’mu bezrobotitsa? Net!” – utverzhaet O. Klushin (deputat i direktor) – *Sovetskaia Estoniia* 12.06., nr 134 (14 132), lk 2.
- Komlev, G. 1990h. Komu eto na ruku? – *Sovetskaia Estoniia* 04.09., nr 204 (14 202), lk 1.
- Komlev, G. 1990i. Kogda nakaleny strasti. – *Sovetskaia Estoniia* 06.10., nr 230 (14 228), lk 1.
- Komlev, G. 1990j. Narve – svobodnuiu ekonomicheskuiu zonu. Eksperty gotovy pomoch’. – *Sovetskaia Estoniia* 02.11., nr 253 (14 251), lk 2.
- Komlev, G. 1990k. O vstreche s B. El’tsinym. – *Sovetskaia Estoniia* 29.11., nr 275 (14 273), lk 1.
- Kornejev 1990 = Korneev, M. Narva – Ivangorod: kak siamskie bliznetsy. – *Sovetskaia Estoniia* 25.10., nr 246 (14 244), lk 2.

- Lavrentjev, Ivan 2018. Lahing Narva pärast. – *Vikerkaar* 9, lk 38–47.
- Levin, M. 1990. Dramy suvereniteta. Pod knutom demokratii. – *Molodezh' Estonii* 15.11, nr 220 (9600), lk 2.
- Maandi, N. 1990. ...a sam ne ploshai. – *Molodezh' Estonii* 11.12., nr 238 (9618), lk 1.
- Maandi, V. 1990. Spasenie utopaiushchikh – delo ruk samikh utopaiushchikh. – *Molodezh' Estonii* 06.11., nr 214 (9594), lk 2.
- Martínez, Francisco 2020. Narva as Method: Urban Inventories and the Mutation of the Postsocialist City. – *Anthropological Journal of European Cultures* 29 (2), lk 67–92 (DOI: 10.3167/ajec.2020.290205).
- Medvedjev 1990 = Medvedev, G. 1990. Narva protiv Toompea. – *Molodezh' Estonii* 16.10., nr 99 (9579), lk 1.
- Mizui 1990 = Mizhui, V. 1990. Na podstupakh k SEZ. – *Sovetskaia Estoniia* 25.09., nr 220 (14 318), lk 2.
- Pavlova, Elena 2023. Venelased versus venelased kaasaegses venekeelses eesti kirjanduses. – *Keel ja Kirjandus* 66 (10), lk 955–968 (DOI: 10.54013/kk790a1).
- Pettai, Vello & Hallik, Klara 2002. Understanding processes of ethnic control: segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia. – *Nations and Nationalism* 8 (4), lk 505–529 (DOI: 10.1111/1469-8219.00063).
- Pikner, Tarmo 2019. Enam kui kahanevad postindustriaalsed linnad: Detroiti ja Narva linnaruumilised kestvused. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 19 (24), lk 135–158. (DOI: 10.7592/methis.v19i24.16201).
- Poljakova 1990 = Poliakova, L. Put' k istine. – *Sovetskaia Estoniia* 04.02., nr 29 (14 027), lk 3.
- Poskin & Issakov *et al.* 1990 = Poskin, P. & Isakov, A. & Borovikov, V. Eshche raz o prioritete chelovecheskikh tsennostiakh. – *Sovetskaia Estoniia* 05.06., nr 154 (14 152), lk 1.
- Rjabova 1990 = Riabova, V. 1990. Podderzhivaiu Vaba Eesti. – *Sovetskaia Estoniia* 01.03., nr 50 (14 048), lk 1.
- Saarts, Tõnis & Saar, Ellu 2022. When the ethnic cleavage overshadows the class cleavage in a post-communist country and why we should care? – *European Politics and Society* 23 (2), lk 223–242 (DOI: 10.1080/23745118.2020.1858397).
- Saks, Kristiina & Seppel, Külliki & Petermann, Anna & Varblane, Anu & Mäll, Katariina & Lauristin, Marju & Klopets, Merje 2023. *Eesti elanike meediakasutus ja usaldus meedia vastu. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2023*. Kultuuriministeerium (https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2024-03/EIM%202023%20LISA%201_kvalitatiivuuringu%20aruanne_0.pdf – 07.03.2025).
- SE 1990a = Dva pis'ma iz Narvy. – *Sovetskaia Estoniia* 26.04., nr 97 (14 095), lk 3.
- SE 1990b = Svobodnaia ekonomicheskaia zona v Narve? DA! – *Sovetskaia Estoniia* 08.08., nr 182 (14 180), lk 4.

SE 1990c = Byl li pravomochen s"ezd 1990. – *Sovetskaia Estoniia* 07.06., nr 130 (14 128), lk 1.

SE 1990d = Dlia uskoreniia razvitiia Narvy. – *Sovetskaia Estoniia* 18.07., nr 165 (14 163), lk 3.

SE 1990e = Pozitsiia pravitel'stva Estonskoi respubliki. – *Sovetskaia Estoniia* 05.09., nr 205 (14 203), lk 1.

SE 1990f = Debaty vokrug granitsy. – *Sovetskaia Estoniia* 13.10., nr 236 (14 234), lk 1.

SE 1990g = Ekologii ne znaet granits. – *Sovetskaia Estoniia* 18.08., nr 191 (14 189), lk 1.

SE 1990h = Golosa ulitsy. Chto proiskhodit v Narve. – *Sovetskaia Estoniia* 25.10., nr 246 (14 244), lk 2.

SE 1990i = Aktsiia protesta v Narve. – *Sovetskaia Estoniia* 16.10., nr 238 (14 236), lk 3.

SE 1990j = Obshchestvennyi dogovor. – *Sovetskaia Estoniia* 06.05., nr 104 (14 102), lk 2.

SE 1990k = Poezdka v Narvu byla uspešnoi – govorit ministr Iaak Tamm. – *Sovetskaia Estoniia* 30.06., nr 150 (14 148), lk 3.

SE 1990l = Narva protiv ekonomicheskoi granitsy – *Sovetskaia Estoniia* 05.10., nr 229 (14 227), lk 1.

Smirnov, S. 1990a. Oppozitsiia "Narvskomu rabochemu?" – *Molodezh' Estonii* 15.08., nr 156 (9537), lk 1.

Smirnov, S. 1990b. Boris El'tsin reshil otlozhit' podpisanie dogovora. – *Molodezh' Estonii* 29.11., nr 230 (9610), lk 1.

Zibunova, T. 1990. Vostorzhestvuet li dukhovnost' i krasota. – *Sovetskaia Estoniia* 26.01., nr 21 (14 019), lk 3.

Trimbach, David J. & O'Lear, Shannon 2015. Russians in Estonia: Is Narva the Next Crimea? – *Eurasian Geography and Economics* 56 (5), lk 493–504 (DOI: 10.1080/1538 7216.2015.1110040).

Tšuihin 1990 = Chuikin, V. "My dolgo ustupali". Chto proiskhodit v Narve. – *Sovetskaia Estoniia* 25.10., nr 246 (14 244), lk 2.

Tšurin 1990 = Churin, R. Kto raspuskaet spletni! – *Molodezh' Estonii* 12.01., nr 8 (9388), lk 2.

Vanamölder, Kaarel 2024. Narva tähendas mulle traumat. Sellepärast sinna tööle läksingi. – *Postimees*, 17.03. (https://arvamus.postimees.ee/7981339/kaarel-vanamolder-narva-tahendas-mulle-traumat-selleparast-sinna-toole-laksingi?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR3Pb_Sx8MSW5axKs8TmqhJWKB9XDxTCwtXPYqLSJayP3PnuoshWMih6PWU_aem_zZwROIICnXs5UgbSe-eMWA – 27.02.2025).

Vihalemm, Triin & Jakobson, Valeria 2011. Representations of the past in Estonian Russian-language press: "own" or diaspora memory? – *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity* 39 (5), lk 705–731 (DOI: 10.1080/00905992.2011.599529).

Vihalemm, Triin & Juzefovičs, Jānis 2022. How Baltic Russian-speaking audiences outmanoeuvre securitization, essentialization, and polarization in times of crisis? – *Journal of Baltic Studies* 53 (4), lk 495–517 (DOI: 10.1080/01629778.2021.2006728).

Vihalemm, Triin & Masso, Anu 2002. Patterns of self-identification among the younger generation of Estonian Russians. – Lauristin, Marju & Heidmets, Mati (toim). *The Challenge of the Russian Minority*. Emerging multicultural democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, lk 185–198.

Vikentjev 1990 = Vikent'ev, S. Glazami zelenykh. – *Sovetskaia Estoniia* 29.08., nr 199 (14 197), lk 3.

Õispuu 1992 = Yispuu, Sil'viia (koost). *Istoriia Estonii*. XX vek. Uchebnik dlia X klassa shkoly s russkim iazykom obucheniiia. Tallinn: Koolibri.

Summary

Who are we here? Narva in the Russian-language press in 1990

Elena Pavlova

Researcher

University of Tartu

elena.pavlova@ut.ee

Keywords: identity, mass media, Estonia, Narva, collapse of the USSR, autonomy

This article examines the logic of constructing a new identity discourse in Narva in 1990. Analyzing the newspapers *Molodezh Estonii* and *Sovetskaja Estonia*, I reveal the discussion in Narva regarding Estonia's exit from the USSR and the restoration of independence as open and multidimensional. Based on the example of the debates on the project to create a Free Economic Zone in Narva and the Economic Border Act, I demonstrate the ambition of Narva's people's desire to form an urban and regional identity in the framework of free and democratic Estonia. As the theoretical and methodological framework, I use the methodology of identity research developed by Ted Hopf and Bentley Allan in their monograph "Making Identity Count: Building a National Identity Database" (2016).

Elena Pavlova (PhD Peterburi Ülikool 2000; MA rahvusvahelistes suhetes, Complutense Ülikool Madridis 2002) on Tartu Ülikooli teadur. Tema uurimishuvi keskmes on rahvusvaheliste suhete teooria, kultuuriuuringud, Venemaa sisepoliitika.

Elena Pavlova (PhD, St. Petersburg State University 2000; MA in International Relations, Universidad Complutense de Madrid 2002) is a researcher at the University of Tartu. Research interests: theory of international relations, cultural studies, Russian domestic policy.

elena.pavlova@ut.ee